

Commentaar bij *De orgelmakers Smits*

Frans Jespers

In zijn boek De orgelmakers Smits te Reek (bij Grave) heeft Jan Boogaarts veel primaire teksten uit het omvangrijke archief van de orgelmakers Smits vrijgegeven en een inventarisatie van hun productie opgesteld. Hij heeft de familiegeschiedenis van drie generaties orgelmakers uit het Brabantse Reek goed uit de doeken gedaan. Ook heeft hij van alle orgels die in het bedrijf zijn gebouwd of vernieuwd de ontstaansgeschiedenis nagetrokken en alle latere werkzaamheden besproken in de vorm van een inventarisatie. Hierbij zijn tevens alle belangrijke archiefstukken uit het grotendeels bewaard gebleven bedrijfsarchief weergegeven. Bovendien is zijn pretentie ook om een goed inzicht in de werkwijze van de bewuste orgelmakers te geven. Hierin is hij niet verder gekomen dan een begin. De werkwijze van Boogaarts is over het algemeen tamelijk warrig en slordig, met als dieptepunt een aantal gevallen van plagiaat. Zodoende is dit boek eigenlijk alleen geslaagd als weergave van teksten uit het Smitsarchief, maar verder is het in deze vorm een mislukt project.

Ik zal eerst een paar algemene opmerkingen over dit boek maken. Daarna loop ik het hele boek van voor naar achter door om fouten te corrigeren en aanvullingen te geven vanuit reeds lang bekende literatuur. Wie dit allemaal doorneemt (en het zelf kritisch vergelijkt met de tekst van Boogaarts), zal tot de conclusie komen dat dit boek behoorlijk onder de maat is en zeker niet voldoet aan de vereisten van wetenschappelijk werk.

1. Verdiensten

Boogaarts heeft het archief van de familie Smits geordend en in zijn boek voor een gedeelte gepubliceerd. Na een korte inleiding presenteert hij een geschiedenis van de familie Smits vanaf het midden van de achttiende tot het midden van de twintigste eeuw, waarbij de acht orgelmakers uit drie generaties als hoofdpersonen de nodige aandacht krijgen. Met behulp van teksten uit het rijke familiearchief biedt Boogaarts een uitgebreid overzicht over de wederwaardigheden van alle belangrijke familieleden, met de nodige achtergrondinformatie. Vervolgens is er een hoofdstuk over de orgelmakerij dat eerst de geschiedenis van het bedrijf bespreekt en daarna de technische werkwijze. Daarop volgt het deel met de inventarisatie van alle werkzaamheden van het bedrijf, waarbij de meeste aandacht uitgaat naar de nieuw gebouwde orgels, volgens plaatsnaam op alfabetische volgorde. Boogaarts geeft van veel orgels de voorgeschiedenis (de instrumenten die er vóór het Smitsorgel hebben gestaan) en het latere verloop. Dit gedeelte sluit af met een werklijst. Daarna volgen in enkele bijlagen een enorme hoeveelheid teksten, voornamelijk van de Smitsen, opnieuw in de alfabetische volgorde van de eerder behandelde werkzaamheden. Een inventaris van het Smitsarchief, literatuurlijst en registers vormen de afsluiting van het boek.

De algehele indeling van het boek is helder. De weergave van de familie- en bedrijfsgeschiedenis is nogal anekdotisch. De uiteenzetting over de werkwijze van de orgelmakers is oppervlakkig en blijft beperkt tot opsommingen, voornamelijk van meetgegevens uit het bedrijfsarchief. Zowel voor dit eerste gedeelte als voor de inventarisatie van de werkzaamheden heeft Boogaarts veel onderzoek gedaan, zowel in literatuur als in archieven. Over de werkzaamheden en speciaal over de nieuw gebouwde orgels heeft hij veel interessante gegevens weten te achterhalen, uitgaande van wat het Smitsarchief al aan kennis bood. Vaak zijn hierbij originele tekeningen afgebeeld. Door de combinatie van de historische

context van elk orgel, de ontwerpen van een van de Smitsen, vaak de correspondentie rond het ontstaan, en de latere geschiedenis van zo'n instrument, brengt Boogaarts alle belangrijke orgels dichtbij de lezer. Deze orgels zijn ook afgebeeld, ongeveer op postzegelformaat. Door de alfabetische ordening van het meeste materiaal zijn de werkzaamheden van de Smitsen en de wederwaardigheden van hun orgels goed toegankelijk.

2. Kritiek

Is het boek hiermee een goede studie over de Smitsen? En is het een wetenschappelijk werk? De eerste vraag kan ik eenvoudig beantwoorden: met deze studie is het boek *van* de Smitsen wel zo ongeveer geschreven, maar het boek *over* de Smitsen en hun orgelmakerij moet nog tot stand komen. Boogaarts heeft de belangrijke historische gegevens en de archiefstukken *van* de Smitsen en hun orgels verzameld en ordelijk weergegeven, al valt op deze inventarisatie heel wat af te dingen. Bovendien had hij ruim de (interessantste) helft van het boekdeel – namelijk hoofdstuk 2 tot en met 5 – al eerder in de vorm van artikelen gepubliceerd, dus inhoudelijk biedt het boek weinig verrassingen. Vanwege zijn oppervlakkige weergave van de werkwijze van de Smitsen moet een grondige studie *over* de orgelmakerij en de technische en esthetische aspecten van de orgels nog geschreven worden.

De tweede vraag vergt een iets uitgebreider antwoord. Een wetenschappelijk werk, speciaal een dissertatie, dient aan kwaliteitsmaatstaven te beantwoorden. Die betreffen onder andere de opzet: een scherpe probleemstelling, een goede methodologie, een stevig theoretisch kader, een goede bewerking van het materiaal, een heldere synthese en conclusie, correcte annotatie en zo nog enkele zaken. Welnu, deze zaken ontbreken grotendeels in het boek van Boogaarts. Er is nauwelijks sprake van een probleemstelling of iets dergelijks, er is geen aandacht voor methode, een theoretisch kader ontbreekt compleet, de annotatie laat zeer te wensen over en een conclusie ontbreekt. Dit alles zal ik verderop aantonen. Twee andere vereisten zijn dat het werk compact, zakelijk en in goed Nederlands geformuleerd is. Ook op dit vlak schiet het Smitsboek tekort, omdat het veel te lang is (ook afgezien van de bijlagen) vanwege veel passages die niets met de Smitsen te maken hebben en omdat het in knullig Nederlands geschreven is. Bovendien zijn er voor wetenschappelijke publicaties twee basisregels voor het verwerken van literatuur en kennis van anderen. Men dient de actuele stand van de wetenschap over het betreffende onderwerp helder weer te geven (*status quaestionis*), met alle relevante literatuur. Ook dit onderdeel is geheel afwezig in het Smitsboek. Vervolgens behoort men met andere auteurs die (aspecten van) het onderwerp behandelen in discussie te gaan. Boogaarts heeft dit angstvallig vermeden. Wel heeft hij op een aantal plaatsen ideeën en gegevens van andere auteurs overgenomen zonder naar hen te verwijzen, kortom plagiaat gepleegd, wat een wetenschappelijke doodzonde is. Boogaarts schendt beide basisregels van wetenschappelijke integriteit. Dus om vele redenen voldoet dit boek niet aan de wetenschappelijke maatstaven.

3. Algemene tekorten

Uitermate storend is de foutieve of onvolledige verwijzing naar vindplaatsen van archiefstukken in velerlei archieven. Alleen de verwijzingen naar stukken uit het Smitsarchief (ten dele privébezit van Boogaarts) zijn nauwkeurig. De meeste andere zijn onvolledig, omdat geen bewaarplaats en inventarisnummer worden vermeld. Bijvoorbeeld de eerste verwijzing naar het Parochie-archief van Reek, in voetnoot 48, is onvolledig. Om welk stuk gaat het? De naam en het inventarisnummer ontbreken. Het parochie-archief van Reek omvat ruim 500

inventarisnummers, dus ga maar zoeken. Waar vind je dit archief trouwens? Het parochie-archief van Reek berust in het Brabants Historisch Informatiecentrum in Den Bosch, onder toegang 1827. Dit had allemaal, eventueel in trefwoorden, in voetnoot 48 moeten staan. Ongeveer een kwart van de bijna 2000 voetnoten is op deze manier incorrect. Vervolgens zijn veel literatuurverwijzingen in de voetnoten onjuist. Boogaarts werkt vaak met afkortingen, wat toegestaan is, maar dit mag er niet toe leiden dat bijvoorbeeld naar tijdschriftartikelen wordt verwezen door alleen de titel van het tijdschrift en het nummer en de pagina te vermelden. Dit gebeurt regelmatig bij verwijzingen naar artikelen uit *De Mixtuur* of de *Bossche Bijdragen*.

Redactioneel schort er heel wat aan de tekst. Opvallend is dat koppen van paragrafen soms de inhoud niet dekken. Verder lijkt het wel of de tekst niet is gecorrigeerd op fouten, want het boek bevat erg veel taal- en tikfouten. Bij een werk van deze omvang blijven er onvermijdelijk een paar fouten staan, maar hier zijn het er irritant veel. Ik zal hieronder nauwelijks op dit soort fouten ingaan. Toch één komisch voorbeeld: op blz. 33 staat een portret afgebeeld van rector Henri Smits, met in het onderschrift de mededeling dat het schilderij van dit hoofd in werkelijkheid ongeveer drie bij tweeënhalve meter (280 x 220 cm) beslaat.

4. Commentaar bij de inleiding (blz. 8-12)

In de inleiding van een proefschrift moet de auteur duidelijk maken binnen welke wetenschappelijk discipline en eventueel specialisatie het te presenteren onderzoek zich afspeelt. Boogaarts start (blz. 8) met een theologische alinea en maakt vervolgens laatdunkende opmerkingen over de vormgeving van actuele katholieke liturgie. Aan het slot van de tweede alinea stelt hij dat het orgel een liturgisch instrument is dat niet voor andere doeleinden (zoals concerten) gebruikt mag worden.

Op bladzijde 9 worden de orgelmakers Smits en hun orgels geïntroduceerd als centrale onderwerp van dit boek. Midden op de pagina volgt de stelling dat Frans Smits I rond zijn veertigste vanwege de buitengewone kwaliteit van zijn orgels “als de beste Brabantse orgelmaker” werd gezien. Maar door wie dan wel? Waar wordt deze stelling bewezen? Dezelfde loze bewering, maar dan voor het heden, komt in de vijfde alinea terug: “De orgelmakers Smits en met name Frans Smits (I) zijn nu algemeen erkend als de belangrijkste orgelmakers van hun tijd”. Dit mag misschien gelden voor Noord-Brabant (graag bewijs dan), maar zo’n ‘algemene erkenning’ geldt zeker niet voor heel Nederland.

Boogaarts sluit de derde alinea af met een karakterisering van de bouwstijl van Frans Smits I als een “nieuw type Brabants orgel” waarin kenmerken van de Westfaalse en Vlaamse traditie zijn samengebracht. Wat houdt dit nieuwe Brabantse type dan in? Welke Westfaalse en welke Vlaamse elementen treffen we in de orgels van Smits aan? In de inleiding verwachten we hier nog geen antwoord op. Maar het komt nergens in het boek.

In de vierde alinea beweert Boogaarts dat de orgels van Smits duur waren en dat hun concurrenten vaak goedkopere orgels van mindere kwaliteit leverden. Hij geeft hiervoor geen bewijs en vermijdt een serieuze vergelijking, zowel wat betreft de kosten als de kwaliteit. Hij stelt voor dat de geïnteresseerde lezer dit zelf maar moet uitzoeken met behulp van gegevens uit de *Orgelencyclopedie (Het historische orgel in Nederland, Amsterdam 1997-2010)*. Dit betekent zoekwerk in een naslagwerk van omtrent 6000 pagina’s. Als de auteur de stelling poneert dat de Smitsen topkwaliteit leverden en de concurrenten meestal op lager niveau werkten, moet hij dit bewijzen. Het feit dat de meeste nog bestaande orgels van die concurrenten tegenwoordig evenzeer op de monumentenlijst figureren als de Smitsorgels, logenstraft vooralsnog zijn stelling.

Onderaan de pagina vertelt Boogaarts trots dat hij sinds 1963 aan dit boek heeft gewerkt. Voor dit doel heeft hij ook meer dan een halve eeuw het Smitsarchief afgeschermd voor onderzoek door anderen en er alleen materiaal uit ter inzage gegeven ten behoeve van restauraties van monumentale orgels.

Op het midden van pagina 11 staat vermeld dat “de protestantse orgelmakers in Noord-Nederland” in het midden van de twintigste eeuw met minachting spraken over de roomse orgels. Het bewijs hiervoor zou volgens voetnoot 14 te vinden zijn in het voorwoord van het boek. Inderdaad staat op bladzijde 5 dat orgeldocent Adriaan Engels van het Conservatorium in Den Haag (eenmaal, vaak?) zeer minachtend over roomse negentiende-eeuwse orgels sprak. Maar waar is het bewijs voor de minachting van al die protestantse orgelmakers?

Midden op deze pagina treffen we zoiets aan als een probleemstelling van het boek: aantonen “dat er ook ... in de negentiende eeuw in de katholieke traditie orgels gemaakt zijn van buitengewone artistieke, muzikale en bouwkundige kwaliteit”. Vermoedelijk betreft Boogaarts deze doelstelling op de Smitsen, maar er zijn in Nederland heel wat prachtige orgels in katholieke kerken door andere orgelmakers vervaardigd. Verder is een bewijsvoering voor deze stelling in relatie tot de Smitsen alleen niet eenvoudig, maar valt ze wel te leveren met behulp van duidelijke deelvragen, scherpe kwaliteitscriteria en het nodige vergelijkingsmateriaal (bijvoorbeeld met toenmalige excellente orgels uit de protestantse traditie). Boogaarts pakt dit niet aan en beperkt zijn bewijsvoering tot een voortdurende herhaling van de bewering dat de kwaliteit van het werk van de Smitsen zo geweldig was en tot het autoriteitsargument dat veel deskundigen dit beamen. Die kwaliteit zit hem blijkbaar in een prachtige klank en in prachtige orgelfronten, waarvoor verder geen details worden besproken of geanalyseerd op kwaliteit.

Dan vervolgt Boogaarts de receptiegeschiedenis van de Smitsorgels met de periode na de Tweede Wereldoorlog, waarin deze orgels de status van monument kregen. Hij vermeldt er niet bij dat de meeste van de nog bestaande Smitsorgels in de jaren na 1965 gerestaureerd werden, dat hierbij veel onderzoek werd verricht en er vele publicaties over verschenen. Hier of verderop op een geschikte plaats (bijvoorbeeld in het lijstje van adviseurs op blz. 324) had zeker de naam genoemd moeten worden van de adviseur die betrokken was bij de restauratie van twintig Smitsorgels en daar even zoveel rapporten en artikelen over heeft gepubliceerd: Hans van der Harst (1931-2014; zie bijvoorbeeld Hans van der Harst, ‘Het restaureren van historische orgels, in casu orgels van de orgelmakers Smits’, zie voor exacte gegevens de bibliografie onderaan deze tekst, punt 15). Maar ook anderen zoals Jan Jongepier en ikzelf hebben flink wat teksten over de Smitsen geschreven. Zo was bijvoorbeeld in 1990 een dik themanummer van het vaktijdschrift *Het Orgel* aan de Smitsen en hun orgels gewijd. Al deze literatuur, namelijk ongeveer veertig korte teksten en drie boeken, wordt door Boogaarts genegeerd, kennelijk om aldus te kunnen schitteren als de enige echte Smits-kenner.

Voor zijn studie over de Smitsen en hun orgels heeft Boogaarts ontzettend veel archiefonderzoek verricht (blz. 12). Als basis kon hij de gegevens uit het omvangrijke familiearchief van de Smitsen gebruiken. Maar wat van dit alles precies de bedoeling is, waar dit boek exact voor dient, wordt niet duidelijk, behalve voor het verheven doel van “een nog grotere waardering van de orgels uit het Brabantse Reek”.

Hiermee heb ik voldoende uitgelegd dat het, zoals ik hierboven onder punt 2 aangaf, in deze inleiding schort aan bijna alle onderdelen die voor het begin van een wetenschappelijke studie (speciaal voor een dissertatie) vereist zijn. De inleiding van dit boek geeft slechts een vage aanduiding van wat de auteur ongeveer gaat doen. Bovendien is nog steeds niet duidelijk welke tak van wetenschap hier wordt beoefend: is het kerkgeschiedenis, of kunstgeschiedenis, of muziekgeschiedenis, of nog een andere discipline?

5. Commentaar bij hoofdstuk 1 (blz. 13-18)

Hoofdstuk 1 biedt in zes bladzijden een korte schets van de politieke, sociale en religieuze omstandigheden in oostelijk Noord-Brabant van het einde van de achttiende tot het begin van de twintigste eeuw. Ondanks een tamelijk zakelijke schets van hoofdzaken treffen we er aardig wat overbodige mededelingen aan, zoals de fatale brand van een restaurant in Heesch in 2009 (blz. 15), het gebruik in de twintigste eeuw om na de hoogmis het *Domine salvam fac* van Giessen te zingen (16, in de paragraaf over de Franse Tijd) en de namen van de bisschoppen van 's-Hertogenbosch tot en met 2016 (17). Onder de kop “Herstel van de bisschoppelijke hiërarchie” worden we merkwaardigerwijs ingelicht over de orgelbouw in Noord-Brabant in de negentiende eeuw (blz. 18).

Op blz. 18 stelt Boogaarts dat de regeling van de kerkmuziek door het Provinciaal Concilie van 1865 geen consequenties had voor de orgelmakerij. Toch heb ik dertig jaar geleden aangetoond dat er in de jaren na 1870 een flinke malaise optrad in de orgelbouw in Noord-Brabant als gevolg van het teruglopend enthousiasme bij de katholieke kerkkoren, wat direct te maken had met de veroordeling van het toenmalige op Frankrijk georiënteerde opera-achtige zangrepertoire door de bisschoppen (Jespers, *Loflyk werk*, 309-316, voor de volledige gegevens zie de bibliografie). Vervolgens beweert Boogaarts dat in de periode 1818-1928 alleen katholieke orgelmakers in katholieke kerken werkten. Voor Noord-Brabant klopt dit ongeveer. Maar omgekeerd werkten de meeste katholieke Brabantse orgelmakers wel in protestantse kerken in hun omgeving. De Smitsen vormden hierop een uitzondering, zij deden dit vrijwel nooit. Midden op blz. 18 lezen we dat de Vollebregten hun activiteiten staakten in 1872, maar het orgel van die firma in Ouderkerk aan den Amstel is in 1878 opgeleverd. Bij de losse opsomming van orgelmakers in de omgeving van de Smitsen wordt ook Loret als een oneerlijke concurrent genoemd. Op deze kwestie ga ik verderop uitgebreid in (bij blz. 55). In de reeks orgelmakers in en rond het werkgebied van de Smitsen had ook wel aandacht besteed mogen worden aan orgelmakers rond het Gelderse werkgebied van de Smitsen.

Terugblikkend op hoofdstuk 1 als brede situatieschets valt op te merken dat hier een paragraaf over de praktijk van de kerkmuziek niet had misstaan. Deze paragraaf is er wel, maar zit nogal onhandig vastgeplakt aan hoofdstuk 4 over de orgelmakerij van de Smitsen (85-87).

6. Commentaar bij hoofdstuk 2 (blz. 19-38)

Hoofdstuk 2 betreft “de familie Smits en haar omstandigheden”. Dankzij het rijke familiearchief kan Boogaarts hier veel vertellen. Eerst komt de vroege geschiedenis van de familie Boeracker aan de orde. Op blz. 20 komt de vader van de eerste generatie orgelmakers, Antony Smits, opdagen. Hij is geboren en getogen in Haren en wordt voor het eerst in Reek gesignaleerd in zijn borgstellingakte van 29 april 1791. Toch meent Boogaarts dat Antony Smits al een jaar of drie eerder naar Reek moet zijn verhuisd. Dan heeft hij er dus een paar jaar illegaal gewoond, wat nogal onwaarschijnlijk is in een dorpje zoals Reek waar hij korte tijd later trouwt met de dochter van een notabele. Het ligt meer voor de hand dat koster-schoolmeester Antony Smits uit Haren verkering kreeg met de bewuste dochter en bij gelegenheid van het huwelijk naar Reek is verhuisd, begin 1790 dus, keurig legaal. Op de volgende pagina's licht Boogaarts ons uitvoerig in over vele leden van de familie Boeracker en hun rijkdom, hoewel heel wat details overbodig zijn voor het centrale onderwerp. Op blz. 24 onderaan staat een kleine vergissing: de parochie van 't Heike in Tilburg werd niet bediend door paters redemptoristen, maar door witheren van Postel oftewel norbertijnen.

Onderaan blz. 24 bespreekt Boogaarts composities van een broer van de eerste generatie orgelmakers Smits, namelijk van Willem Smits (1797-1856), priester en van 1830 tot zijn dood pastoor in Reek. Van de vele composities van Willem Smits zouden volgens Boogaarts slechts twee stemboeken van twaalf ordinaria (reeksen met misgezangen) bewaard zijn gebleven in Utrecht. Hier gaat hij volledig voorbij aan mijn tamelijk uitvoerige analyse van complete versies van deze missen uit 1849 op basis van andere Smits-handschriften die ik veertig jaar geleden in Tilburg aantrof (*Loflyk werk*, 236-238). Bij deze Tilburgse handschriften bevinden zich ook ongeveer zestig lofzangen van Willem Smits, waarvan Boogaarts blijkbaar het bestaan niet kent. Het betreft eenvoudige, maar smaakvolle en opgewekte werken die op het idioom van de Weense klassieken zijn georiënteerd, in drie- en vierstemmige zetting voor mannenkoor met oblige orgel. Dan vervolgt Boogaarts op blz. 25 met de bewering dat er ook zogenoemde Amsterdamse missen bestaan, die gecomponeerd zouden zijn door een Amsterdammer met de naam Wilhelmus Smits en gedrukt zouden zijn in 1849 in Amsterdam. Deze composities bestaan inderdaad, maar de algemene aanduiding ‘Amsterdamse missen’ die in katholiek Nederland gangbaar was vanaf het laatste kwart van de achttiende eeuw heeft hier geen betrekking op, maar wel op anonieme misgezangen die al rond 1778 opduiken in Amsterdamse zangboeken (Jespers, *Loflyk werk*, 101-103).

Op blz. 25 net boven het midden verwijst Boogaarts naar een boek van de Antwerpse orgeldeskundige Édouard Gregoir, wiens voor- en achternaam hij consequent foutief spelt en wiens boek hij steeds met een verkorte titel aanduidt. De titel luidt *Historique de la facture et des facteurs d'orgue*. De arme Gregoir wordt ruim twintig keer verhaspeld in de loop van het Smitsboek, tot en met de literatuurlijst.

Op blz. 28 wordt Frans Smits I “misschien ook wel de meest begaafde Nederlandse orgelmaker van zijn tijd” genoemd. Deze suggestie roept dezelfde vragen op die ik stelde bij een soortgelijke bewering op blz. 11, zie mijn opmerking aldaar.

Op blz. 30 somt Boogaarts de tegenslagen op die Frans Smits I troffen vanaf 1854. Vooral door de dood van zijn echtgenote in 1858 kreeg hij de zorg voor een groot gezin met ten dele jonge kinderen. Maar begin 1862 neemt hij toch het ambt van burgemeester van Reek op zich. Ik zie hier enige tegenspraak, maar Boogaarts merkt het probleem niet op. In het boek maakt Boogaarts geregeld gewag van het grote verdriet van Smits in die periode en de lethargie die hem overviel: hij liet jarenlang opdrachten en onderhoudswerk lopen (vgl. 55). Enige uitleg over de aanvaarding van het burgemeestersambt was op zijn plaats geweest.

Op blz. 31 onder het midden wordt eerst medegedeeld dat Frans Smits II en zijn broer Willem in de orgelmakerij kwamen werken en deze na de dood van hun vader (in 1876) overnamen. Vervolgens staat er dat door hun inzet het bedrijf in de jaren zestig bloeide. Deze twee laatste mededelingen moeten in omgekeerde volgorde begrepen worden: eerst hielpen de broers hun vader om het bedrijf weer tot bloei te brengen en na zijn dood zetten ze de zaak voort.

Bladzijde 35 opent met de mededeling dat de behoudende gezindheid van de Smitsen er de oorzaak van was dat zij zich moeilijk aanpasten aan de ontwikkelingen in de orgelbouw. Voor de onderhavige periode, het eerste kwart van de twintigste eeuw, valt dit wel te rijmen met de aangereikte gegevens. Maar ik vind deze kwalificatie niet toepasbaar op Frans Smits I en zijn broer Klaas. Boogaarts gebruikt het argument van de behoudzucht geregeld, ik kom erop terug.

Op 35-36 komt de controverse tussen pastoor Cornelius Smits (geen familie van de orgelmakers) en de orgelmakers aan de orde, een controverse die in 1925 zou leiden tot een artistiek drama: de nodeloze vernietiging van het oudste Smitsorgel, dat van de kerk van Reek. Het is begrijpelijk dat Boogaarts hierdoor geraakt is. Maar hij weet hier nauwelijks afstand te bewaren en schildert de bewuste pastoor af als een psychopaat en booswicht. Ook

op heel wat andere plaatsen veroorlooft hij zich krasse waardeoordelen, vaak zonder argumenten, wat getuigt van onvoldoende wetenschappelijke distantie.

7. Commentaar bij hoofdstuk 3 (blz. 39-49)

Als een soort voorganger van de orgelmakers wordt de vader van de eerste generatie (Frans I en Klaas I) opgevoerd: Antony Smits. Boogaarts neemt de bewering van diens zoon Frans over dat Antony enige kennis had van onderhoud van orgels (blz. 39). Maar Boogaarts heeft verzuimd om de kerkrekeningen van het geboortedorp van Antony Smits na te kijken, van Haren. Hieruit blijkt dat niet alleen Antony maar ook diens gelijknamige vader vanaf 1728 al geregeld het dorpsorgel repareerden. Verder vond ik in de kerkrekeningen van St.-Anthonis uit 1791 een betaling aan Antony Smits voor een flinke reparatie van het orgel. Ik zal binnenkort een artikel met de bewijsplaatsen publiceren.

Dan volgt een beschrijving van Klaas Smits I als orgelmaker. Op gezag van een brief van diens achterneef uit 1944, dus meer dan een eeuw later, neemt Boogaarts aan dat deze Klaas Smits autodidact was. “Hij is zeer waarschijnlijk nooit bij een orgelmaker in de leer geweest” (blz. 40). Deze Smits zou zich met behulp van het handboek *De orgelmaaker* van Jan van Heurn (1804) en van het bestuderen van orgels in de omgeving het vak eigen hebben gemaakt. Maar als Boogaarts de zojuist genoemde kerkrekeningen van Haren had doorgenomen, had hij gezien dat orgelmaker Leonard van Eijsdonck daar om de paar jaar grotere reparaties verrichte. Antony Smits moet Van Eijsdonck gekend hebben. Tijdens de jeugd jaren van Klaas Smits woonde van Eijsdonck in Oss, ruim tien kilometer van Reek vandaan. Vervolgens meldt Boogaarts dat de oudst bekende werkzaamheden van Klaas Smits aan een orgel uit 1818 dateren (Teeffelen, reparatie). Maar ik ben al een betaling aan hem tegengekomen in 1813 in Megen, waar Smits de orgels van de kerk en het klooster had gerepareerd (bewijsplaats komt in het aangekondigde artikel). Dit is een jaar na de dood van Van Eijsdonck, die tot dan toe de orgels van Megen onderhield. Deze gegevens wijzen erop dat Klaas Smits het vak van Van Eijsdonck zal hebben geleerd. De Smitsen waren ook veel te intelligent om voor zo’n complex beroep als orgelmaker louter op een handboek en eigen zoekwerk af te gaan. Tegelijk is het tekenend voor hun standsbesef dat zij Van Eijsdonck en diens opvolger Paul van Nistelrooy slechts als kleine ambachtslieden beschouwden die je gevoeglijk onvermeld kon laten. Wout van Kuilenburg beschreef het wedervaren van de Osse orgelmakers, zie mijn bibliografie.

Boogaarts argumenteert midden op blz. 40 dat Klaas Smits inspiratie gevonden heeft bij de orgels in de directe omgeving van zijn woonplaats Reek. Hij noemt hierbij zes instrumenten, waarvan hij de helft verkeerd aanduidt: in de protestantse kerk van Ravenstein staat vanouds een orgel van Heyneman, niet van Beerens; in Velp bij Grave is nooit een protestantse kerk geweest, maar in die van Velp bij Arnhem vermeldt Broekhuizen (V 24) het orgel van Meere dat Boogaarts in Brabant situeert; in Lithoyen stond het aangepaste huisorgel van meester Verster (Broekhuizen L 38 en 39 betreffen hetzelfde orgel). Door zulke missers verliest zijn bewering over de invloed van orgels uit de omgeving elke overtuigingskracht. Toch had hij met behulp van mijn *Repertorium van orgels en orgelmakers in Noord-Brabant tot omstreeks 1900* eenvoudig na kunnen trekken dat rond 1810 bijvoorbeeld in een straal van ongeveer twintig kilometer rond Reek bijna 40 orgels stonden in katholieke en protestantse kerken, plus enkele kloosters. Met behulp van de overgeleverde disposities had hij ze nauwkeuriger kunnen karakteriseren. Het is evenwel twijfelachtig of er van bestaande instrumenten veel invloed op de Smitsen is uitgegaan, omdat deze orgelmakers volgens mij een heel ander uitgangspunt hebben gekozen voor hun esthetiek, zoals ik verderop uiteenzet.

Dan komt Frans Smits I ter sprake (41). Deze moet een goed organist zijn geweest. Boogaarts leidt diens hoge muzikale niveau af uit de compositie van *Sex Missae Novae* op basis van een handschrift dat berust in het archief van de Fraters van Tilburg. Laat dit nu net de vindplaats zijn die ik in mijn publicaties over de Tilburgse Smits-handschriften in 1988 en 1990 had vermeld. Alleen zijn deze handschriften ongeveer tien jaar geleden overgebracht naar de Brabant-collectie van de universiteit in Tilburg. Welnu, de zojuist genoemde missen zijn geen composities van Frans Smits, maar het is een uitgeschreven partij met becijferde bas van de indertijd in heel katholiek Nederland bekende zogenaamde Amsterdamse missen. Dit zijn anonieme tweestemmige en nogal amateuristische, kortademige misordinaria die zoals gezegd vanaf 1778 zijn afgedrukt in het *Graduale Romanum* van uitgevers zoals Van Tetroode. Voor zover we weten heeft Frans Smits niet gecomponeerd. Boogaarts verwijst nergens naar mijn publicaties hierover, maar heeft wel de titelpagina van het handschrift van Smits overgeschreven uit mijn artikel ('De kerkmuziek rond de Smits-orgels', in *Het Orgel* 86 (1990), 133-134). Dit is plagiaat.

Midden op blz. 41 beweert Boogaarts dat Frans Smits I zijn nieuwe orgels voorzag van een naamplaat. Op blz. 52 staat er een afgebeeld. Maar ik ben op geen enkel orgel van zijn hand een naamplaat tegengekomen. Daarom denk ik dat Smits zelden een naamplaat aanbracht. Dit moet nog uitgezocht worden.

Op blz. 42 wordt gesteld dat de frontontwerpen, disposities en mensurering van de orgels van Frans Smits I in grote lijnen behoudend, maar in details soms zeer vooruitstrevend waren. Boogaarts beweert herhaaldelijk dat de hele familie Smits conservatief was, wat ook doorwerkte in hun bouwstijl (10, 37-38, 42, 57, 59, 67, 321). Maar uit de rest van het boek blijkt volgens mij, dat de muziekethiek en de bouwstijl van deze Smits (en ook van zijn oudere broer Klaas) voor die tijd modern waren. Hij beantwoordde aan de actuele vraag van musici en pastoors, sloot aan op de gangbare (regionale) stijlen van muziek en bouwkunst, en nam nieuwe ontwikkelingen tamelijk snel op in zijn werkwijze. De kwalificatie 'behoudend' is foutief.

Na de leden van de familie Smits volgt een lijst met medewerkers in de orgelmakerij (46-47). Hierbij staan ook enkele namen zonder enige nadere aanduiding, zodat de relatie met het bedrijf onzichtbaar blijft.

Tot slot worden de schrijnwerkers opgesomd met wie de Smitsen hebben samengewerkt. Het is begrijpelijk dat aan Jacob en Frans Beuijssen veel aandacht wordt besteed, omdat zij veel orgelkasten voor de Smitsen maakten. Bij de andere schrijnwerkers wordt aangegeven welke kasten zij voor Smits maakten, maar juist bij de Beuijssens niet. Bovendien staan er bij de anderen ook personen vermeld die niet voor de Smitsen hebben gewerkt, maar toevallig in dit boek voorkomen, wat een onlogische opsomming oplevert. Aan het onderscheid tussen schrijnwerkers en beeldhouwers wordt hier nauwelijks aandacht besteed. Maar het waren twee categorieën toeleveranciers (voor de orgelmaker of de kerk) met specifieke taken en kwaliteiten. In feite komen we vrijwel niets te weten over de beeldhouwers. Dat is een gemis, want vooral de fronten van de orgels van Frans Smits I zijn rijk versierd met snijwerk en beelden.

Wanneer dit hoofdstuk alle belangrijke personen omvat die bij de bouw van de orgels van de Smitsen betrokken waren, had een paragraaf over de adviseurs niet misstaan. We komen er in de loop van het gehele boek eigenlijk weinig over te weten. Boogaarts onderschat de rol van adviseurs schromelijk, speciaal van personen die de Smitsen niet welgezing waren zoals Nicolaus Janssen en Gregorius van Dijk (Jespers, *Loflyk werk*, 217-221, 254-257, 310-315).

8. Commentaar bij hoofdstuk 4 en termen van Smits (blz. 50-89)

In dit hoofdstuk behandelt Boogaarts eerst de geschiedenis van de orgelmakerij in de volgorde van de drie generaties die er werkten. Daarna gaat hij in op de bouwtechniek. Tot slot is er een paragraaf over de praktijk van de kerkmuziek en een aanhangsel met termen van Smits.

Het staat vast dat Klaas Smits I de grondlegger van de orgelmakerij was. Maar wanneer hij ermee begon, is onduidelijk. Boogaarts vermoedt dat er in 1816 of 1817 al een eerste werknemer bij Klaas Smits in dienst kwam. Maar ik heb hierboven al aangegeven dat ik een eerste betaling aan deze Smits ben tegengekomen in 1813. Verder wordt hij in de kerkrekening van Cuijk uit 1821 al ‘meester orgelmaker’ genoemd (zie mijn aangekondigde artikel). Bovenaan blz. 51 beweert Boogaarts dat de stijl van de orgels van Klaas Smits voornamelijk bepaald was door de bestaande orgels uit zijn omgeving en door het handboek van Van Heurn. Maar bij bestudering van de disposities van de orgels van Klaas Smits, te weten Reek (contract 1822, let op de klavieromvang tot c^{'''}), Ewijk, Mill en Dreumel valt op dat deze volstrekt afwijken van orgels in de omgeving en van de model-disposities van Van Heurn (deel III, hoofdstuk XVIII). Hier toont Klaas Smits zich een originele geest.

Daarna wordt het handboek *De orgelmaaker* van Jan van Heurn uit 1804 gekenschetst als een werk waarin Duitse (Heyneman) en Franse invloeden (Dom Bedos) samenkomen (blz. 51). Boogaarts had hierbij de discussie aan moeten gaan met de inleiding die Arend Jan Gierveld schreef bij de heruitgave van Van Heurn (Buren, 1988). Gierveld beschouwt het werk van Van Heurn vooral als de neerslag van de Hollandse orgelbouw in de late achttiende eeuw.

Op blz. 53 wordt beweerd dat Frans Smits I vanaf zijn veertigste levensjaar als de beste Brabantse orgelmaker werd beschouwd. Door wie? In het midden van de negentiende eeuw hadden bijvoorbeeld Vollebregt, Van Hirtum en Rogier ook een goede naam.

Onderaan pagina 55 komt de oneerlijke concurrentie van Loret weer ter sprake. Frans Smits I had volgens zijn kleinzoon behoorlijk last van de concurrentie van de Belgische orgelmaker François Bernard Loret (1808-1877). Boogaarts neemt die beweringen onkritisch over, zonder na te gaan wat er werkelijk aan de hand was. Op meerdere plaatsen herhaalt hij de beschuldiging van valse concurrentie (18, 154, 174, 307). “Smits vond deze orgelmaker een oneerlijke concurrent, omdat deze orgels maakte met veel inferieure materialen” (154). Dat is een botte diskwalificatie. De kleinzoon van Smits schrijft er zelf (in een brief uit 1941) genuanceerder over. “In de 70er jaren is eene inzinking évident: Loret en Fransen kwamen toen voorgoed aan bod, met labiele maaksels weliswaar, maar brachten nieuwe disposities en ’n ander – en trouwens een goed – geluidstembre: ze erlangden bewondering en desnoods kochten ze die (dwz de aanbeveling)” (55). Nu is er over Loret het nodige gepubliceerd, voor Nederland speciaal door Wim van der Ros (red.), *De orgelmakers Loret en hun orgels in Nederland*, een boek dat Boogaarts niet heeft benut (Veldhoven, 2011).

Als we in dit boek van Van der Ros naar de werkljst van Loret in Nederland kijken, blijkt dat deze orgelmaker zijn eerste orgel in oostelijk Noord-Brabant leverde in 1852, in een klooster te Veghel. Van die tijd af plaatste hij tot 1880 nog dertien orgels in parochiekerken en kloosters in het bisdom Den Bosch, de meeste in de jaren 1864-1876 (Van der Ros, 20-21). Dit was een periode waarin Loret degelijke instrumenten bouwde waarvan de meeste nog bestaande inmiddels een plaats op de monumentenlijst hebben verworven. Hij hanteerde gangbare prijzen, maar was wel concurrerend door zijn industriële aanpak, zoals het in voorraad aanmaken van pijpwerk. Verder had hij in de jaren 1830-1850 gewerkt met goedkoop materiaal en een onbetrouwbaar transmissiesysteem, maar daarna koos hij toch voor degelijkheid (Rogér van Dijk, ‘De werkwijze van Loret’, in Wim van der Ros, a.w., 12-17; Frans Jespers, ‘Leven en opvattingen van François Loret’, in Wim van der Ros, a.w., 4-

11). Dit lukte niet altijd, zoals blijkt uit de constructie van de frontpijpen in Waspik (Boogaarts, 307).

Boogaarts beweert op blz. 55 dat Frans Smits (II) vanaf 1880 besloot om enkele ideeën van Loret over te nemen. Dit zou terug te zien zijn in enkele dispositie-ontwerpen met de aanduiding “à la St.-Nicolas”. St.-Nicolas zou verwijzen naar de woonplaats van Loret, Sint-Niklaas. Maar Loret was in 1846 naar Mechelen verhuisd (niet in 1843, zoals Boogaarts meldt). Zou Smits rond 1880, toen Loret niet alleen al ruim dertig jaar in Mechelen gevestigd was, maar zelfs al overleden was, nog naar Sint-Niklaas verwijzen? Nee, de bewuste twee disposities met deze vermelding (blz. 644-645) dateren uit de jaren 1844-1846 (wat Boogaarts ontgaan is) en zijn dus van de hand van Frans Smits I. De enige nieuwe elementen in deze disposities zijn de Piccolo 2 en de doorslaande Harmonica 8 op het positief. Dit bewijst opnieuw dat Smits modern dacht en nieuwe vindingen wilde opnemen in zijn bouwstijl, twintig jaar voordat hij last kreeg van de concurrentie van Loret.

Frans Smits II moet deze concurrentie wel gevoeld hebben. Zijn zoon Henri schrijft terecht dat Loret en Franssen rond 1870 een klanktimbre konden aanbieden dat de Smitsen niet hadden. Dit betreft vooral de keur aan verfijnde strijkende registers van zacht en zwevend tot krachtig, waarin Loret uitblonk. Frans Smits II ging dan ook proberen dit soort registers te produceren en ging zijn instrumenten ook aanzienlijk zachter intoneren dan zijn vader deed. Maar Loret werd ook geholpen door een krachtige propaganda van de eerder genoemde Bossche priester Nicolaus Adrianus Janssen.

Iets verderop, op blz. 56, beweert Boogaarts dat de toename van het meerstemmig koorrepertoire in het laatste kwart van de negentiende eeuw leidde tot veranderingen in orgeldisposities. Hierboven onder punt 5 bij blz. 18 heb ik al uitgelegd dat de oorzaak niet een toename van het repertoire was, maar een door de kerkelijke overheid opgelegde verandering van repertoire en van zangstijl.

Dan volgt in hoofdstuk 4 een flink gedeelte over technische onderdelen van de werkwijze van de orgelmakers Smits. De eerste paragraaf (blz. 58-59) gaat over de frontontwerpen, waar vooral Frans Smits I om genoemd wordt.

Boogaarts beweert dat de orgelkassen in de beginperiode werden geschilderd, maar dat vanaf circa 1830 de kassen meer in eik werden uitgevoerd en in de was werden gezet. Het is jammer dat deze ontwikkeling en de redenen ervoor niet nauwkeuriger in kaart worden gebracht. De oudst bewaarde eiken kas is die van St.-Oedenrode (1839), de laatste geschilderde nieuw gemaakte kas is Oijen (1848), als ik het goed heb.

Vervolgens poneert Boogaarts de hypothese dat Frans Smits I zijn belangrijkste frontontwerpen zoals te St.-Oedenrode afgeleid zou hebben van het front van het orgel in de St.-Pauluskerk te Antwerpen (blz. 58-59). Hij beschrijft dit front echter foutief, als zou het tussen de zijvelden ronde zijtorens hebben, wat in werkelijkheid spitse zijtorens zijn. Bovendien suggereert hij dat Smits in St.-Oedenrode een zevendelige versie van dat front zou hebben gekopieerd, uit een periode vóór 1732, toen er pedaaltorens zouden zijn toegevoegd. In Boxtel zou de negendelige Antwerpse versie weer zijn gevolgd. Boogaarts vertelt er niet bij dat hij dit hele idee overgenomen heeft van Reinier Wakelkamp en Jan Jongepier (Reinier Wakelkamp, ‘Het aanzien van de orgelklank’; Jan Jongepier, ‘Enkele notities bij de frontontwerpen van de orgelmakers Smits’). Weer een passage met plagiaat.

Midden op blz. 59 stelt Boogaarts dat Frans Smits I relatief laat (in 1852, Schijndel, na een eerdere poging in 1848) overging tot het maken van een neogotisch orgelfront, omdat hij zo behoudend van aard was. Maar wie in de delen van de *Orgelencyclopedie* over die periode bladert, ziet meteen dat Smits hiermee uitzonderlijk vroeg was. Vóór 1852 zijn er in heel Nederland drie neogotische orgelfronten tot stand gekomen, alle drie van Bätz. Smits was de tweede Nederlandse orgelmaker die neogotiek toepaste. Bijvoorbeeld de progressieve Loret

leverde zijn eerste neogotische kas in 1858 (Tilburg, nu St.-Jozefkerk) en Vollebregt in 1863 (Warmond). Deze Smits was als orgelmaker niet behoudend maar vernieuwingsgezind.

Onderaan op blz. 59 is sprake van het opnieuw afwijkende orgelfront in twee delen voor de kerk van Heesch uit 1866. Het zou door de architect van de kerk, C. Weber, ontworpen kunnen zijn. Maar ik heb een ontwerptekening van beeldhouwer Goossens gezien van dit orgel (collectie Museum voor Religieuze Kunst, Uden).

Bij de windvoorziening (blz. 60) is het interessant om te weten wanneer Smits precies de magazijnbalg ging toepassen. Boogaarts noemt een offerte uit 1855 voor Milheeze als oudste vermelding. De balgbediening met zwengel en krukas in Overlangel (1858) is vermoedelijk gekopieerd van Loret, zoals Boogaarts op blz. 239 opmerkt. Verder worden we maar summier ingelicht over de balgen, terwijl er zoveel tekeningen en berekeningen van Smits zijn, plus een serie nog bestaande balgen.

Boogaarts licht ons gebrekkig in over de winddrukken die de Smitsen hanteerden. In de toepassing van winddrukken zal er ongetwijfeld een ontwikkeling zijn geweest in de loop van de eeuw dat de orgelmakerij bestond. Er moet ook consistentie zijn geweest, maar die laat Boogaarts niet zien. Hij vermeldt drie indicaties van Frans Smits I in graden en maakt het vage verwijt dat er bij restauraties in de jaren 1960-1980 voor te lage winddruk werd gekozen “door een gebrek aan kennis van genoemde bronnen” (blz. 61). Welke bronnen dan? Veel verderop geeft hij een onduidelijke uitleg voor de aanduiding van de winddruk in graden (blz. 171). Hier had een verwijzing naar Van Heurn voor de hand gelegen (Van Heurn I, XI, 9-12). Wel vermeldt Boogaarts verspreid in de bijlagen een dertigtal actuele winddrukken van gerestaureerde Smitsorgels. Hieruit valt op te maken dat de orgels uit de periode van Frans Smits I meestal op ongeveer 75 mm zijn gebracht, maar bij vroege restauraties juist op een hogere druk. Grote orgels met twee klavieren of meer hebben 78 mm, eenklaviers instrumenten komen rond de 65 uit. Hier valt nog wel wat uit te zoeken. De orgels van het einde van de negentiende eeuw komen iets boven de 80 mm uit.

De informatie over windladen en claviatuur is ook nogal summier (blz. 61-63).

Op blz. 64 komt de tremulant aan de orde. Frans Smits I paste dit register vrijwel nooit toe. Dit moet met zijn esthetiek te maken hebben. Ook de vroege toepassing van de zwelkast, tot 1845, wordt niet toegelicht.

Plotseling volgt op blz. 65-67 een excursie over de geschiedenis van de orgelbouw, en speciaal de disposities, vanaf de vijftiende eeuw, in Nederland. Bij dit tamelijk onsamenhangende betoog had het gebruik van een standaardwerk als dat van Jan van Biezen over de Nederlandse orgelbouw in renaissance en barok helderheid kunnen brengen.

Dan keert de auteur terug naar de Smitsen en hun wijze van disponeren (67-68). Hier beweert Boogaarts dat er op dit vlak van disposities in de eerste halve eeuw van de orgelmakerij maar weinig ontwikkeling is geweest, vanwege het conservatisme van in dit geval Frans Smits I. Ik geloof beide beweringen niet. Boogaarts geeft ook meteen een paar voorbeelden van vernieuwingen die deze Smits uitprobeerde en invoerde, waarmee hij zichzelf tegenspreekt. Maar als je alle beschikbare disposities van deze Smits chronologisch ordent, vallen er heel wat ontwikkelingen te zien en ook stijlperiodes te onderscheiden (zoals ik in een artikel in 1990 al heb voorgesteld, ‘De kerkmuziek rond de Smits-orgels’). Ook voor de volgende generaties Smitsen is er volop materiaal om zo’n overzicht en analyse te maken.

Bij de bespreking van het pijpwerk (blz. 68-70) komen interessante details aan de orde, soms nogal onsystematisch en chronologisch door elkaar. Een opvallende mededeling is dat Frans Smits vroeg was met disponeren van tongwerken zoals de Serpent (blz. 69), namelijk in 1846. Maar in het contract van Reek uit 1822 staat al een Serpent vermeld. Vermoedelijk bedoelt Boogaarts de doorslaande versie van dit tongwerk. Uit alle opgenomen gegevens over pijpfacturen trekt de auteur geen enkele conclusie, het blijft bij een opsomming.

Dit geldt ook voor een lang chronologisch overzicht van mensuurnummers die Frans Smits zelf noteerde bij dispositie-ontwerpen van 1835 tot 1867 (blz. 70-81), een fascinerende lijst. In bijlage 9 (blz. 647-653) kunnen de werkelijke maten van pijpwerk van gerestaureerde Smitsorgels nog eens tot op de tiende millimeter nauwkeurig teruggelezen worden in prachtige staten die Rudi van Straten van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed heeft opgesteld. Hier komen we dicht bij het geheim van de smid. Maar Boogaarts doet er niets mee.

Frans Smits I stemde zijn orgels op kamertoon (blz. 83). Bij gerestaureerde orgels van zijn hand blijkt dit bijna overal op $a' = 415$ Hz neer te komen. Frans Smits II is na 1880 in de richting van de *diapason normal* van 435 gegaan. Boogaarts beweert dat Smits II deze toonhoogte bedoelde met de omschrijving “een halve toon beneden orkest”. Maar ‘orkest’ was toen toch 435? Nee, Frans Smits II stemde in 1884 het ingrijpend vernieuwde orgel van Mill nog op 409 Hz (217, vgl. 380, 600), wat inderdaad een halve toon beneden ‘orkest’ is.

Het punt van de stemming komt helemaal niet ter sprake. Hiermee wekt Boogaarts de indruk dat de Smitsen altijd gelijkzwevend hebben gestemd. Maar er zijn heel wat aanwijzingen dat er in de eerste helft van de negentiende eeuw in Nederland nog vaak ongelijkzwevend werd gestemd (vgl. Jan van Biezen, *Het Nederlandse orgel ...*, 376-387). Zo is vastgesteld dat Bernard van Hirtum nog in Diessen (1859) een ongelijkzwevende stemming toepaste. Op Van Heurn kunnen we niet varen, want die geeft uitleg over drie stemmingen, twee ongelijkzwevende en de gelijkzwevende, zonder een voorkeur uit te spreken (III, XVII, 18-22). Er zijn twee argumenten voor het idee dat de Smitsen gelijkzwevend stemden: de pijpinscripties van Frans Smits I bevatten de dis en de ais (die hij noteert als ‘as’), en het transposeerbare klavier van het orgel van de St.-Pieter in Den Bosch uit 1846. Het ziet ernaar uit dat ook deze kwestie voor wat betreft de Smitsen nog uitgezocht moet worden.

Alles bijeen levert dit gedeelte van het boek over de werkwijze van de orgelmakers Smits veel weetjes, maar nauwelijks inzicht.

De slotparagraaf van dit hoofdstuk is gewijd aan de praktijk van de kerkmuziek in Noord-Brabant in de negentiende eeuw (blz. 85-87). De schets van Boogaarts bevat talloze fouten, waarvan ik de belangrijkste in het kort opsom. Het begint al met de titel van de paragraaf (“De praktijk van het orgelspel”), die iets anders suggereert dan wat er in feite behandeld wordt, namelijk zowel orgelspel als koorzang. “In het tijdperk van de drie generaties Smits werd het orgel beschouwd als het enige liturgische instrument”. Maar in het begin van de negentiende eeuw beschikte nog niet de helft van de parochiekerken over een orgel. In de eerste helft van de negentiende eeuw functioneerde in ongeveer een kwart van de kerken in oostelijk Noord-Brabant een orkest of een klein instrumentaal ensemble (Jespers, *Loflyk werk*, 145-260). “Voor het gebruik van andere instrumenten tijdens de eredienst kon de bisschop toestemming geven”. Tot 1853 was er geen bisschop en zoals gezegd waren er op grote schaal andere instrumenten in gebruik, zonder toestemming. Tijdens plechtige missen zou het orgel aanhoudend bespeeld zijn en in de late negentiende eeuw “was het gebruikelijk na de elevatie de Voix Céleste te laten horen”. Ik heb hiervoor nergens aanwijzingen gevonden, dus het zal een zeldzame praktijk zijn geweest. “In kleinere plaatsen was er geen koor”. Ik heb laten zien dat in vrijwel elke parochie een kerkkoor functioneerde, omdat dit een kerkelijk voorschrift was. Het aloude gregoriaans zou “melodisch intact” zijn geweest, maar in verschillende streken waren er “eigen versies”. Maar uit de inleidingen op de toenmalige zangboeken en uit overgeleverde orgelbegeleidingen blijkt duidelijk dat er altijd met verhoogde leidtonen werd gezongen, wat betekent dat de kerktoonsoorten waren verdwenen. Ik ben in heel Noord-Brabant dezelfde versies van zangboeken tegengekomen en heb geen enkele aanwijzing gevonden voor verschillende versies. Wel hadden kloosterordes hun eigen tradities van gregoriaans. Het ritme van alle gregoriaanse noten zou even lang zijn geweest. Maar ook hier

tonen de zojuist genoemde bronnen aan dat er een afwisseling van lange en korte noten was in notatie en uitvoering (Jespers, a.w., 75-80, 122 e.v.). Enkele pagina's daarvoor lezen we in dit verband: "In de tweede helft van de negentiende eeuw krijgt de gregoriaanse volkszang meer en meer een plaats in de liturgie" (blz. 64). Dit was echter verboden, het werd pas in het kader van de Liturgische Beweging in de twintigste eeuw ingevoerd. In Noord-Brabant zouden er vooral zangboeken van de Amsterdamse uitgever Crayenschot in omloop zijn geweest. Ik heb tientallen zangboeken op allerlei plaatsen aangetroffen, ook van uitgevers zoals Stichter en Van Tetroode. Een omslag in de gregoriaanse zangpraktijk volgde na de invoering van de zogenaamde *Medicaea-editie* van 1868. Boogaarts noemt dit de *Editio Vaticana*, maar zo heet de Solemnis-editie van 1906. De editie van 1868 heet de editie van de Ritencongregatie ("*cura et auctoritate Sacrorum Rituum Congregationis digestum*"). Maar het duurde nog ruim tien jaar voordat deze boeken in Noord-Brabant op de zangzolders doordrongen (Jespers, a.w., 326). Vervolgens wordt beweerd dat de nieuwe, neo-palestrijnse muziek omstreeks 1900 "luidkeels" werd gezongen. Maar uit de commentaren in toenmalige tijdschriften blijkt dat men zich toen juist afzette tegen de luidruchtige zang van de voorafgaande halve eeuw en dus vroom en zachter ging zingen. Boogaarts moet elders dan ook constateren dat Frans Smits II zijn orgels veel zachter intoneerde dan zijn vader deed (56).

In 1990 heb ik al een artikel gewijd aan de kerkmuziekbeoefening van de Smitsen zelf en de werkelijke praktijken in de kerken van Noord-Brabant, maar Boogaarts vermijdt de discussie hierover en houdt vast aan zijn eenzijdige, onjuiste en nogal anekdotische versie van deze muziekpraktijk (zie Jespers, 'De kerkmuziek rond de Smits-orgels').

In de lijst van termen uit het vocabulaire van Smits ontbreekt het woord "gleuven" (vgl. 365, 401). Gaat het om expressions? En wat is een "gesneden" register?

9. Aanvullingen en correcties op hoofdstuk 5 (blz. 91-314)

Inleiding (91)

De bedoeling van dit hoofdstuk is om een gedocumenteerd overzicht van alle werkzaamheden van de Smitsen te bieden, met bijzondere aandacht voor de orgels die zij bouwden of uitbreidden. Jammer genoeg is hierbij niet geïnventariseerd wat er nog aan materiaal van de Smitsen in de diverse orgels aanwezig is. Deze gegevens moet de geïnteresseerde lezer zelf bijeenprokkelen, zoals Boogaarts aangeeft, uit de *Orgelencyclopedie*. Hier blijft het dus bij een inventarisatie van historische gegevens.

In dit boek is ervoor gekozen om ook de ontstaansgeschiedenis van het betreffende kerkgebouw en de geschiedenis van de eventuele orgels vóór de bemoeienissen van de Smitsen weer te geven, soms zeer uitvoerig. Indien je hiervoor kiest, moet het ook overal en goed gebeuren. Dit is niet het geval, zoals ik hieronder laat zien: de teksten over de oudere orgels schieten op veel plaatsen tekort, omdat Boogaarts de bestaande literatuur niet goed heeft verwerkt. Maar op de eerste plaats is dit een slechte keuze geweest, omdat in de meeste gevallen de Smitsen niet met een oud orgel te maken hadden. Voor een goede inventarisatie van de werkzaamheden van de Smitsen is het verhaal over de oude orgels ballast, die ook nog eens voor het overgrote deel al gepubliceerd was.

De benaming van de meeste kerken is niet correct volgens de stand van zaken in 2017. Neem aan het begin op blz. 92, Aardenburg: het betreft de kerk van Onze Lieve Vrouw ten Hemelopneming van de parochie H. Andreas West-Zeeuws-Vlaanderen. De volgende kerk, van Aarle-Rixtel, is geen parochiekerk meer, maar is de kerk van de H. Maria Presentatie van de parochie Zalige Pater Eustachius van Lieshout. Vanwege de parochiefusies zijn deze namen enkele jaren geleden veranderd. Wanneer je een actueel overzicht wil geven, dienen de

namen ook bij de tijd te zijn, net zoals dat geldt voor de verwijzing naar archiefbewaarplaatsen. Of spreek gewoon over “kerk van enz.”.

Bakel (110-111)

Hier wordt een curiositeit opgevoerd die niets met Smits te maken heeft. De vicaris van 's-Hertogenbosch heeft rond 1790 aan de pastoor van Bakel verboden om een orgel te laten bouwen voor zijn schuurkerk. In het Bisschoppelijk Archief is een brief over dit onderwerp bewaard van de vicaris aan een niet nader genoemde overheidspersoon. In de bijlage (blz. 372) is de tekst van deze brief opgenomen. Boogaarts is er niet van op de hoogte dat ik dertig jaar geleden al uitgebreid over deze brief heb gepubliceerd (*Loflyk werk*, 112-113). Hij schrijft de brief ten onrechte aan vicaris Antonius van Alphen toe, maar het betreft een brief van zijn voorganger Andreas Aerts. Boogaarts heeft geen datering, maar de brief is gedateerd 27 juli 1789. Ze is niet aan Van Heurn gericht, maar aan de secretaris van de Staten-Generaal, bij wie het kerkbestuur in beroep was gegaan tegen het besluit van de vicaris. Boogaarts weet niet of het orgel er toen alsnog is gekomen, maar uit de *Kronyk* van Nicolaas van Hirtum is bekend dat deze orgelmaker de opdracht al in 1786 binnen had, maar hem vanwege het verbod van de vicaris niet mocht uitvoeren (Frans Jaspers en Ad van Sleuwen, ‘Kronyk of gedenkenis van Nicolaas van Hirtum’, in *De Mixtuur* nr. 22, juli 1977, 479).

Boxmeer (126-127)

In Boxmeer dient de parochiekerk tevens als kloosterkerk van de karmelieten. Voor geschiedschrijvers levert dit wel eens verwarring op. Boogaarts voert er ook twee lemmata voor op, met weinig informatie. De situatie van het orgel van Boxmeer is echter uitgebreid beschreven in een artikel over broeder Gregorius van Dijk dat Boogaarts elders wel aanhaalt (blz. 93 voetnoot 270: Frans Jaspers en Wout van Kuilenburg, ‘Broeder Gregorius van Dijk, een negentiende-eeuwse orgeldeskundige’, 36-37). Verder had Boogaarts bij Broekhuizen kunnen zien dat Boxmeer daar tweemaal voorkomt (B 51 en 53). In B51 worden werkzaamheden van Smits genoemd. Maar deze beschrijving betreft in feite het orgel van Cuijk.

Boxtel (128 en 134)

Hier wordt uitgebreid de geschiedenis van de orgels vóór de negentiende eeuw beschreven. Boogaarts vermeldt hierbij niet dat Florens Hocque en Hans Goltfus in 1630 een nieuw groot orgel voltooiden voor deze kerk (Frans Jaspers, ‘Werk van Niehoff, Hocque en Goltfus in Oirschot’, in *De Mixtuur* nr. 70, 534).

Op blz. 134 is de verwijzing in voetnoot 502 een compleet raadsel, want er wordt verwezen naar een reparatie in 1879 in Afferden.

Cromvoirt (135)

Aanvulling: Broekhuizen C 13 legt uit dat hier een oud, klein secretaire-orgel stond.

Croy (135)

In de beschrijving van het orgel van Croy, nu in de parochiekerk van Stiphout, in de *Orgelencyclopedie* (Boogaarts voetnoot 507) is te lezen dat het bewuste orgel in zijn huidige vorm aan Nicolaas van Hirtum wordt toegeschreven.

Cuijk (137)

Klaas en Frans Smits werkten in 1827 aan het orgel van Cuijk. Maar ik ben ook een betaling in 1821 aan “N. Smits, meester orgelmaker” tegengekomen in de kerkrekeningen van Cuijk (zie mijn binnenkort te verschijnen artikel). Voetnoot 521 verwijst naar de beschrijving van

het orgel van Cuijk bij Broekhuizen (C 7), maar hierboven bij Boxmeer heb ik al opgemerkt dat ook diens beschrijving B 51 betrekking heeft op Cuijk.

Den Hout (146)

Aanvulling: Broekhuizen H 154 geeft de dispositie van het orgel dat Antonie Derksen van Angeren daar in 1847 had geleverd.

Deurne (148)

Aanvulling: “Er zijn geen gegevens over het orgel, dat op het jubee stond”. Ik heb bij dezelfde auteur die Boogaarts aanhaalt (H.N. Ouwering) gelezen dat in de kerk van Deurne op 12 april 1622 een nieuw orgel werd gekeurd (Jespers, *Repertorium*, 57). Hierbij worden namen genoemd van orgelmakers en organisten. Na de alteratie bleef de katholieke organist in dienst bij de protestanten tot aan zijn dood in 1677. Niet lang daarna is het orgel verkocht aan de parochiekerk van Horst (Broekhuizen H 157). Nog iets uitvoeriger gaat Marcel Verheggen in zijn (door Boogaarts aangehaalde) eindrapport bij de restauratie van het Smitsorgel in Deurne in op het oude orgel (Marcel Verheggen, *Het orgel in de Sint-Willibrorduskerk te Deurne*, 2011, 6).

Enschot (163)

Aanvulling: het *Liber memorialis* van de parochie St.-Caecilia, dat ik lang geleden op de pastorie aldaar ingezien heb, bevat de mededeling dat op 11 april 1869 het eerste orgel in gebruik genomen is. Het was gebouwd door de firma Franssen. Bij die gelegenheid werd de praktijk afgeschaft om de koorzang te begeleiden met klarinetten.

Escharen (164-165)

Het orgel kan op grond van sterke overeenkomsten met dat van Beek bij Bree in België toegeschreven worden aan Laurens Gilman uit Kornelimünster bij Aken (D), die zelfstandig werkzaam was tussen 1729 en 1741, dus niet aan Gilmans leermeester Brammertz.

Geertruidenberg (168)

Aanvulling: Broekhuizen G 58 meldt dat het orgel alhier gemaakt was in 1770 en gerepareerd was door de Gebroeders Franssen in 1835. Ook de dispositie is opgenomen. Verder schrijft Boogaarts dat Ch. Anneessens er in 1882 een nieuw orgel leverde, maar hij geeft hier geen bron voor. Ik heb dit gegeven enkele keren gepubliceerd, o.a. in mijn *Repertorium* blz. 96.

Gemert (172)

Waarom worden we niet ingelicht over de lotgevallen van het Smitsorgel na 1940, bijvoorbeeld over de twee restauraties, zoals dat bij alle andere nog bestaande Smitsorgels wel gebeurt? Is hier een stuk tekst weggevallen?

Grave (176-177)

Als Boogaarts de overzichtsstudie van Wout van Kuilenburg *Grave bijna zes eeuwen orgelstad* (Elburg 2002) had geraadpleegd, had hij zich hier veel missers kunnen besparen. Boogaarts geeft de dispositie van het orgel dat Dirck Pannekoek in 1566 aan de Lieve Vrouwebroederschap leverde, maar is er niet van op de hoogte dat het in 1674 de verwoesting van de kerk door de Fransen niet overleefde. In de enigszins herstelde kerk heeft ruim een eeuw lang geen orgel gestaan. Het volgende orgel is Boogaarts onbekend, namelijk het instrument dat Johannes Hageman in 1794 aan de protestantse gemeente voor de Elisabethkerk leverde. Het raakte nog in datzelfde jaar zwaar beschadigd door het bombardement van de Fransen. De restanten werden opgeslagen totdat de oude Begijnhofkerk

voor de protestanten was ingericht. Het duurde tot 1806 voordat Johannes Titz hier met gebruik van die restanten een min of meer nieuw orgel samenstelde. De katholieken hadden een schuurkerk waarin al in 1708 een orgel vermeld wordt. In 1797 vervaardigde Nicolaas van Hirtum hiervoor een nieuw orgel, dat na de alteratie in de Elisabethkerk dienst deed tot het in 1844 vervangen werd door het Smitsorgel. Smits gebruikte de kas van het Van-Hirtumorgel in 1850 voor zijn nieuwe orgel in Groot-Linden (vgl. Boogaarts 181).

Haren, klooster (186)

Aanvulling: Broekhuizen H 148 geeft de dispositie van “een oud werk, afkomstig uit België”. Leonard van Nistelrooy voerde in 1874 een grote reparatie uit en leverde een nieuwe blaasbalg (Wout van Kuilenburg, *Het werk van de orgelmakersfamilie Van Eijsdonck / Van Nistelrooy / Kuijte*, 57-58).

Heesch (187)

“Het lijkt niet waarschijnlijk dat er in de oude kerk een orgel aanwezig was”. Maar de door Boogaarts veelvuldig aangehaalde Van der Aa meldt: “Deze kerk, welke van een orgel voorzien is ...” (*Aardrijkskundig woordenboek*, Gorinchem 1844, V, 315; vgl. Jespers, *Repertorium*, 124).

Helden (190)

Aanvulling: de kapel van Onze Lieve Vrouw van Zeven Smarten werd de parochiekerk van Panningen. Broekhuizen P 22 geeft de dispositie van een orgel met 25 registers, dat in de jaren 1840 gebouwd zou zijn en in 1859 uitgebreid met een tweede klavier. Gerard Quaedvlieg heeft mij gemeld dat hier in 1828 een orgel gebouwd is, maar hij geeft geen bron. Dit alles maakt het waarschijnlijk dat de gebroeders Smits hier inderdaad een nieuw orgel geleverd hebben.

's-Hertogenbosch, St.-Jan (196)

Aanvulling: bij de naam van de toentertijd befaamde organist van de St.-Jan Pieter Jan van Paesschen verwijst Boogaarts naar een boek uit 1890. Hij is kennelijk niet op de hoogte van de uitstekende biografie van Robert Bogaerts, *Pieter Jan van Paesschen (1809-1887): Vlaams musicus, komponist en organist in de katedraal te 's-Hertogenbosch*, Zonhoven 1987.

's-Hertogenbosch, St.-Pieter (197-198)

De betalingen aan orgelmakers vóór 1840 waren al tweemaal gepubliceerd, in mijn boek over Vollebregt en in mijn *Repertorium* (Jespers & Van Sleuwen, *Tot roem*, 181; Jespers, *Repertorium*, 148-149). Op de toelichting door Boogaarts bij het werk van J.C. Schmidt kom ik terug onder het trefwoord Maurik. Voorts is de beschrijving van het transpositiemechaniek nogal onduidelijk. Maar het was niet uniek, want ook het orgel van de St.-Catrien (1851), een paar straten verderop, bezat er een. Uit het contract met Vollebregt weten we dat het daar om een ‘transpositeur’ op het borstwerk ging (Jespers en Van Sleuwen, *Tot roem*, 201). Vermoedelijk ging het in de St.-Pieter eveneens om een transpositeur op één klavier, het rugpositief, omdat dit voor de andere instrumentalisten die er mee moesten samenspelen het duidelijkst hoorbaar was.

Hooge Mierde(201)

Aanvulling: Broekhuizen H 142 geeft de dispositie van een oud orgel dat in 1835 gerepareerd is door de Gebroeders Franssen. In mijn *Repertorium* is te vinden dat in deze kerk in 1880 het oude orgel uit de kerk van Korvel, H. Antonius, in Tilburg terecht kwam (163).

Maurik (214)

Hier en op twee andere plaatsen (197, 310) stelt Boogaarts de verwarring aan de orde bij sommige auteurs in verband met de achternaam Smits. Het kwam in de negentiende eeuw voor dat Duitse orgelmakers met de achternaam Schmidt als ‘Smits’ worden opgetekend in kerkrekeningen of brieven, maar ook bij Broekhuizen. Boogaarts vermeldt dat orgelmaker Jan Christoffel Schmidt enige tijd in Den Bosch gewoond heeft, en dat ook Johann Joseph Schmitz hier aan orgels werkte (214). Hij geeft hiervoor geen bron. Hij moet hiervoor mijn artikel uit 1986 over rondtrekkende Duitse orgelmakers hebben gebruikt (‘Rondtrekkende Duitse orgelmakers in Noord-Brabant’, in *De Mixtuur* nr. 52, 1986, 52-56). Hierin heb ik laten zien dat Schmidt in de periode 1818-1822 vanuit Den Bosch opereerde en dat ook Schmitz hier gevestigd was, van 1828 to 1830. Opnieuw een passage met plagiaat.

Neerloon (220)

“Over het oude orgel zijn geen gegevens bewaard gebleven”. Dit betreft de situatie voordat het orgel van Smits werd geplaatst. Er is echter geen enkele aanwijzing dat er van tevoren een orgel heeft gestaan.

Oirschot (230)

Bij Oirschot stelt Boogaarts dat over de vroege geschiedenis van de orgels vrijwel niets bekend is. Ik heb daar echter verschillende artikelen over geschreven (‘Werk van Niehoff, Hocque en Goltfus in Oirschot’, in *De Mixtuur* nr. 70, 533-540; ‘Orgelspel en kerkzang in de Oirschotse kerken’, in H.J.M. Nijland, L.M. van Hout, J.P.J. Lijten (red.), *Oog op Oirschot* (Oirschot 1991), 219-229). In het kort komt de geschiedenis van de Oirschotse orgels vóór de achttiende eeuw hierop neer. De oudste vermelding betreft achterstallige betalingen aan Henric Niehoff in 1555. Later werkte zijn zoon Nicolaas aan het orgel. Vervolgens is in december 1630 een contract gesloten met Florentz Hocque en Hans Goltfus om het Niehoff-orgel te vernieuwen. Zij hadden juist een nieuw groot orgel in Boxtel opgeleverd. Een jaar later intervenueerde de nieuwe organist, de toen al befaamde Jan Baptist Verrijt, en stelde grotere veranderingen voor. De kerkmeesters stemden hiermee in en bestelden daarom in 1634 een (tijdelijk) positief bij Goltfus. Vanaf 1637 werkte Goltfus aan de vernieuwing van het grote orgel. Kort daarna moest de katholieke eredienst worden gestaakt en vertrok de orgelmaker. Het Niehoff-Goltfusorgel bleef tussen 1648 en 1682 in gebruik bij de protestantse gemeente. Daarna is er geen sprake meer van orgelspel totdat in 1764 het orgel van Paulus van Eijsdonck in gebruik genomen werd.

Overloon (239-240)

De beschrijving van het orgel had niet hier, maar in de bijlage moeten staan. Op blz. 240 in de eerste regel beweert Boogaarts dat de registertrekkers naast de manualen geplaatst waren. Maar op de tekening die daaronder is afgebeeld is te zien dat de trekkers van het hoofdwerk boven de lessenaar geplaatst zijn.

Ravenstein, parochiekerk (244)

Aanvulling: het orgel van Ravenstein is vervaardigd in 1738 en kostte toen 1100 gulden (Jespers, *Loflyk werk*, 82). De bron waarnaar Boogaarts verwijst, de dispositieverzameling van Lohman, vermeldt geen bouwjaar.

Sambeek (254)

Aanvulling: In de werklijst van Graindorge, die Boogaarts wel bij Oirschot aanhaalt (voetnoot 1217), is te vinden dat deze orgelmaker in 1812 voor Sambeek een orgel leverde voor 1566 gulden.

Schayk (254)

Het kerkbestuur kocht in 1907 een oud orgel aan, dat kort daarna door Smits geïnstalleerd werd. Heeft Boogaarts onderzocht of het hier niet toevallig ging om het orgel dat Smits in oktober 1907 weghaalde uit de kerk van het buurdorp Herpen (194)?

Sint-Hubert (260)

Aanvulling: orgelmaker Kuijte noteerde aan het eind van de negentiende eeuw ook de dispositie van dit door Smits vernieuwde orgel (Jespers, *Repertorium*, 167). Het orgel had toen twee klavieren.

Tilburg (280-290)

Over de geschiedenis van de orgels in Tilburg heb ik het nodige gepubliceerd, niet alleen in mijn *Repertorium* en in enkele nog te vermelden artikelen, maar al in 1980 in een lang overzicht ('De historie van de Tilburgse orgels', in *De Lindeboom* jaarboek III-IV (1979-1980), 243-275). Boogaarts verwijst hier nergens naar, maar voert soms wel feiten op zonder bronvermelding. Dit geldt bijvoorbeeld voor de vermelding van het orgel dat de Antwerpse orgelmaker Geurts in 1907 aan het Missiehuis van de paters MSC leverde (blz. 280) en voor het orgel van Franssen voor de St.-Annakerk (281).

Op blz. 280 staat tweemaal hetzelfde lemma, met een licht verschillende tekst, over de kapel van het Ignatiusgesticht van de Zusters van Liefde.

Het orgel van de St.-Antoniuskerk (Korvel) te Tilburg wordt beschreven op basis van gegevens uit het Smits-archief, het Bisschoppelijk Archief en het *Gregoriusblad* (282). Dit is een beetje onvolledig, want ik had er al in 1982 een artikel over geschreven dat put uit het parochie-archief ('Deze handelwijze zal hem niet recommendeeren: Over de activiteiten van Anneessens in Noord-Brabant', in *De Mixtuur* nr. 40, dec. 1982, 396-401). Boogaarts kan geen dispositie leveren van het Smitsorgel uit 1907, maar in mijn artikel had hij die kunnen aantreffen.

In de uitgebreide geschiedenis van de orgels van de Goirkese kerk (282-285) staan ten minste drie mededelingen zonder bronvermelding die uit een publicatie van mij zijn overgenomen, plagiaat dus. Het betreft de vermelding dat het eerste orgel afkomstig was uit de kerk van de "Capucijnen" te Antwerpen, door (Nicolaas) van Hirtum werd overgebracht naar Tilburg, en het gegeven dat de firma Vermeulen dit orgel een eeuw later verwijderde en overplaatste naar de St.-Antoniuskerk in Roosendaal (overgenomen uit Jespers, *Repertorium*, 296-297). Hierbij moet ik bekennen dat ik een fout had gemaakt, die Boogaarts heeft overgenomen. Want het oude orgel kwam uit de franciscanenkerk in Antwerpen. In de bron, de bijlagen bij de kerkrekeningen van 1803 en 1804 is namelijk sprake van de Minderbroeders in Antwerpen, en ik heb dat ooit per abuis geïnterpreteerd als de kapucijnen, maar deze orde mocht toentertijd geen orgel in hun kloosterkerk hebben. Verder gaat Boogaarts uitvoerig in op de totstandkoming van het Smitsorgel van 1905. Hierover had ik veertig jaar geleden al een artikel gepubliceerd op basis van de Smits-correspondentie in het parochie-archief ('Gebroeders Smits, fabriek van kerkorgels', in *De Mixtuur* nr. 25, juni 1978, 571-579). Boogaarts verwijst niet naar dit artikel. Hierin laat ik zien dat de dispositie van dit orgel, opgesteld door organist Willem Reijniers, de afkomst verraadt van de Duitse orgelschool van broeder Gregorius van Dijk, van wie Reijniers een leerling was.

Uden, parochiekerk (292)

Boogaarts legt uit dat het uiterlijk van het orgel te Uden na de uitbreiding door Smits er ongeveer uitgezien moet hebben als dat van St.-Oedenrode, met achterkantbespeling dus.

Maar op de tekening die ernaast staat afgebeeld, zijn duidelijke twee rijen met registertrekkers boven de muziekllessenaar te zien, wat wijst op zijkantbespeling.

Udenhout (292)

Na de twee regels over het werk van Smits in het klooster te Udenhout moet een nieuwe kop komen, die verwijst naar Udenhout, R.K. kerk van de H. Lambertus.

Waspik (306)

Boogaarts vermeldt dat Frans Smits I het door Van Hirtum in 1784 gebouwde orgel overbracht naar de nieuwe kerk. Hij verwijst voor het werk van Smits naar een stuk uit het Smitsarchief. Voor de mededeling over de maker en het bouwjaar van het orgel geeft hij geen bron (vgl. de *Kronyk* van Nicolaas van Hirtum, Jaspers & Van Sleuwen, 477-478).

Zeeland (311)

Aanvulling: Broekhuysen Z 58 noemt het oude orgel met daarbij de dispositie.

10. Commentaar op de samenvatting (blz. 321-325)

Aan het slot van een studie, zeker van een dissertatie, wordt een conclusie verwacht. In de conclusie staat het antwoord op de probleemstelling centraal. Verder kunnen alle hoofdzaken nog eens summier de revue passeren, meestal ter voorbereiding van de finale beantwoording van de probleemstelling. In dit boek ontbreken echter zowel een duidelijke probleemstelling als een conclusie. In feite wordt de samenvatting gepresenteerd als conclusie. Dit is niet de functie van een samenvatting (die een afzonderlijke vereiste voor een dissertatie is).

Komt in er deze samenvatting dan toch een soort totaaloverzicht tot stand over wat de auteur zich had voorgenomen: aantonen dat er in de negentiende eeuw in de katholieke traditie orgels gemaakt zijn van buitengewone artistieke, muzikale en bouwkundige kwaliteit, in het bijzonder door de orgelmakers Smits (blz.11)? Nee, Boogaarts herhaalt gewoon de mantra dat de Smitsen instrumenten van hoge kwaliteit leverden en dat men tegenwoordig hun orgels “als een van de hoogtepunten van de Nederlandse orgelcultuur” beschouwt (321, 323). Verder is de samenvatting een chronologische opsomming van weetjes die uitloopt op een totaal nieuw overzicht, namelijk van verschillende categorieën van nog bewaarde Smitsorgels (324). Enig inzicht in de hoge artistieke kwaliteit van die orgels levert de samenvatting niet op, laat staan zoiets als een vergelijking met de kwaliteiten van andere orgelmakers (bijvoorbeeld uit de protestantse traditie). Als Boogaarts iets bescheidener was geweest met zijn doelstelling, had hij deze samenvatting wel als opstap naar een conclusie kunnen gebruiken. Als hij zijn pretenties had beperkt tot het presenteren van een gedocumenteerde familie- en bedrijfsgeschiedenis van de Smitsen plus een zakelijke inventarisatie van al hun werkzaamheden en instrumenten, had hij een overzichtelijk project gehad waarvoor hij in dit boek alle materialen aandraagt. Maar dan nog was een synthese en conclusie nodig geweest, die dan ook wat minder aanmatigend zou moeten klinken.

Ik sta nog even stil bij een paar opvallende beweringen, maar zal de fouten overslaan die ik al eerder in de tekst heb aangemerkt. Op blz. 322 komt er een karakterisering van de bouwstijl van Frans Smits I aan de orde: “In het algemeen zou men de klank van de orgels van Smits (I) kunnen omschrijven als voornaam, feestelijk, aangenaam en speels muzikaal”. Veel specifiek zeggen deze kwalificaties niet. Ze zijn toepasselijk op veel Nederlandse (en buitenlandse) orgels van die tijd en zelfs van vele andere tijden. Op blz. 322 lezen we ook dat het archief van Smits aanwezig is in de bibliotheek van de Utrechtse Universiteit. Maar een

aanzienlijk en belangrijk deel (o.a. de rekeningboeken) staat bij Boogaarts thuis. Afgaande op de bijlagen 5, 6 en 7 schat ik dat ongeveer een kwart van het Smits-archief privébezit is.

11. Opmerkingen bij de bijlagen bij hoofdstuk 5 (blz. 330-604)

Algemeen: de opgenomen stukken zijn niet voorzien van archiefindicaties. De lezer moet zelf maar uitzoeken om welk stuk uit welk archief het gaat. De meeste teksten in deze bijlage komen uit het Smits-archief en zijn met behulp van de inventarissen in bijlage 5, 6 en 7 met enige moeite terug te vinden. Voor de rest moet de lezer in hoofdstuk 5 onder de plaatsnaam gaan zoeken.

Blz. 350

1862, 28-5 “brief Smits” moet zijn: brief J. Kupers.

Blz. 358

1863, 14-02 “brief Smits” moet zijn: brief J. Kupers.

Blz. 362

1876, 13-12 “brief Smits” moet zijn: brief J. Kupers.

Blz. 376-379

Voor het orgel van de kathedraal van Batavia/Jakarta stelde Frans Smits I uitvoerige beschrijvingen op, met behulp waarvan de medewerkers aldaar zelf het orgel moesten opbouwen en speelklaar krijgen. Op blz. 114-115 wordt naar die beschrijvingen verwezen, zonder veel uitleg. Maar er zijn slechts drie technische uiteenzettingen in de bijlage opgenomen. Is dit alles? In de inventaris is het nauwelijks te onderscheiden (blz. 625).

Blz. 469-470

Ca. 1860 Dispositie

Het betreft het orgel van de St.-Jan in Den Bosch. Gaat het hier om een voorstel van de Gebroeders Franssen?

12. Opmerkingen bij de verdere bijlagen (blz. 605-653)

Bijlage 5, 6 en 7 (blz. 613-634): bovenaan de inventarislijsten staan wel afkortingen van de collecties waaruit de stukken afkomstig zijn, maar niet waar ze berusten. Waar kunnen specifieke stukken geraadpleegd worden?

Blz. 621 bovenaan

Hxx52, “23 gedrukte frontontwerpen”: gaat het hier om *Musterprospekte* die de firma Laukhuff vanaf 1892 verspreidde?

Bijlage 8, dertien dispositie-ontwerpen van Frans Smits I, wordt door Boogaarts niet gedateerd, maar is op basis van de tekst gemakkelijk te dateren op circa 1845, namelijk na de oplevering van het orgel van Grave (genoemd op 639) en vóór de bouw van dat van de St.-Pieter in Den Bosch (“een kast zo als St.-Jan te s’ Bosch”, 636).

Bijlage 10, “Opgave van F.C. Smits (I), d.d. 19 september 1861, van de inhoud van de ingepakte kisten voor het orgel naar Batavia verzonden. (PA Jakarta)” staat wel aangekondigd op blz. 605, maar ontbreekt compleet. Het bewuste stuk is vermoedelijk in bijlage 5 opgenomen, op blz. 376-379.

13. Opmerkingen bij literatuurlijst en registers (blz. 656-693)

Literatuur (656-659)

De auteur heeft wel 23 publicaties van zichzelf opgenomen, maar heeft zoals onder punt 4 opgemerkt heel wat primaire literatuur over de familie Smits en hun orgels onvermeld gelaten.

Verder valt het op dat de aangegeven musicologische literatuur erg verouderd is, er staat vrijwel niets recents bij. Ik heb al aangegeven dat een standaardwerk zoals dat van Jan van Biezen pijnlijk ontbreekt. Verder is er nauwelijks actuele literatuur over de praktijk van de katholieke kerkmuziek in de negentiende eeuw.

Een verwijzing naar een compleet tijdschrift (*De Mixtuur, Bossche Bijdragen*) is veel te ongedifferentieerd. Er moet verwezen worden naar de afzonderlijke artikelen die in het boek gebruikt zijn, op naam van hun respectieve auteurs, zoals Boogaarts ook in extenso met zijn eigen publicaties doet.

Sommige titels uit voetnoten zijn niet in de literatuurlijst terecht gekomen, zoals enkele uit voetnoot 15, 25 en 1604 (dus het kunnen er best meer zijn).

De titel van het boek van Édouard G.J. Gregoir (achternaam zonder accent aigue) luidt zoals gezegd in werkelijkheid *Historique de la facture et des facteurs d'orgue*.

Persoonsgegevens en index (662-686)

Prachtig, maar enigszins overbodig in deze uitgebreide vorm. Toch heb ik gemerkt dat het register niet sluitend is.

14. Tot slot

De bovenstaande kanttekeningen bij het boek van Boogaarts zijn alleen zaken die ik zelf bij lezing heb opgemerkt. Andere lezers zullen zeker nog meer kritische kanttekeningen, correcties en aanvullingen kunnen formuleren. Mijn conclusies over het boek heb ik onder punt 1 en 2 al uiteengezet. Misschien heb ik in het bovenstaande zelf hier of daar per ongeluk een fout gemaakt, waarvoor dan mijn verontschuldiging.

15. Bibliografie

Abraham J. van der Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, Gorinchem, 1839-1851.

Angeline Augustus en Johan Zoutendijk (red.), *De orgelbouwers Smits: enkele aspecten van hun leven en werk*, z.p., 1996.

Jan Boogaarts, *De orgelmakers Smits te Reek (bij Grave)*, Zutphen, 2017; digitale versie toegankelijk via de website van Universiteitsbibliotheek Radboud Universiteit Nijmegen.

Robert Bogaerts, *Pieter Jan van Paesschen (1809-1887): Vlaams musicus, komponist en organist in de katedraal te 's-Hertogenbosch*, Zonhoven 1987.

- George H. Broekhuijzen, *Orgelbeschrijvingen*, Amsterdam, 1986, teksten en commentaar verzorgd door Arend Jan Gierveld.
- Jan van Biezen, *Het Nederlandse orgel in de renaissance en de barok, in het bijzonder de school van Jan van Covelens*, Amsterdam, 1995.
- Rogér van Dijk, 'De werkwijze van Loret', in Wim van der Ros (red.), *De orgelmakers Loret en hun orgels in Nederland*, Veldhoven, 2011, 12-17.
- Arend Jan Gierveld, *Inleiding tot De orgelmaaker van Jan van Heurn*, Buren, 1988.
- Hans van der Harst, 'Het restaureren van historische orgels, in casu orgels van de orgelmakers Smits', in Angeline Augustus en Johan Zoutendijk (red.), *De orgelbouwers Smits: enkele aspecten van hun leven en werk*, z.p. 1996, 59-70.
- Jan van Heurn, *De orgelmaaker*, Dordrecht, 1804.
- Hans van Nieuwkoop e.a. (red.), *Het historische orgel in Nederland*, Amsterdam, 1997-2010 ('Orgelencyclopedie').
- Frans Jespers, 'Gebroeders Smits, fabriek van kerkorgels', in *De Mixtuur* nr. 25, juni 1978, 571-579.
- Frans Jespers, 'De historie van de Tilburgse orgels', in *De Lindeboom* jaarboek III-IV (1979-1980), 243-275.
- Frans Jespers, 'Deze handelwijze zal hem niet recommendeeren: Over de activiteiten van Anneessens in Noord-Brabant', in *De Mixtuur* nr. 40, dec. 1982, 396-401.
- Frans Jespers, *Repertorium van orgels en orgelmakers in Noord-Brabant tot omstreeks 1900*, 's-Hertogenbosch, 1983.
- Frans Jespers, *'Het loflijk werk der Engelen': De katholieke kerkmuziek in Noord-Brabant van het einde der zeventiende tot het einde der negentiende eeuw*, Tilburg, 1988.
- Frans Jespers, 'De kerkmuziek rond de Smits-orgels', in *Het Orgel* 86 (1990), 133-146.
- Frans Jespers, 'Orgelspel en kerkzang in de Oirschotse kerken', in H.J.M. Nijland, L.M. van Hout, J.P.J. Lijten (red.), *Oog op Oirschot* (Oirschot 1991), 219-229.
- Frans Jespers, 'Werk van Niehoff, Hocque en Goltfus in Oirschot', in *De Mixtuur* nr. 70, 1992, 533-540.
- Frans Jespers, 'Leven en opvattingen van François Loret'. In Wim van der Ros (red.), *De orgelmakers Loret en hun orgels in Nederland*, Veldhoven, 2011, 4-11.
- Frans Jespers en Wout van Kuilenburg, 'Broeder Gregorius van Dijk, een negentiende-eeuwse orgeldeskundige', in Victor Timmer en Ton van Eck (red.), *Abraham zien en andere artikelen over het orgel*, Voorburg 1985, 35-52.
- Frans Jespers en Ad van Sleuwen, 'Kronyk of gedenkenis van Nicolaas van Hirtum', in *De Mixtuur* nr. 22, juli 1977, 465-496.
- Frans Jespers en Ad van Sleuwen, *Tot roem van zijn makers: Een studie over J.J. Vollebregt en Zoon Meester orgelmakers te 's-Hertogenbosch*, 's-Hertogenbosch, 1978.
- Jan Jongepier, 'Enkele notities bij de frontontwerpen van de orgelmakers Smits', in *Het Orgel* 86 (1990), 194-207.
- Wout van Kuilenburg, *Het werk van de orgelmakersfamilie Van Eijdonck / Van Nistelrooy / Kuijte*, 's-Hertogenbosch, 1983.
- Wim van der Ros (red.), *De orgelmakers Loret en hun orgels in Nederland*, Veldhoven, 2011.
- Marcel Verheggen, *Het orgel in de St.-Willibrorduskerk te Deurne*, z.p., 2011, zie www.willibrorduskerkdeurne.nl/wp-content/uploads/2016/08/eindrapport-orglrestauratie.pdf, geraadpleegd op 29-3-2018.
- Reinier Wakelkamp, 'Het aanzien van de orgelklank: een kunsthistorische benadering van enkele exemplarische orgelfronten van F.C. Smits I', in Angeline Augustus en Johan Zoutendijk (red.), *De orgelbouwers Smits*, 1996, 15-42.